

УДК 821.161.2-1

Пухонська О. Я.

АЛЮЗИЯ ЯК ФЕНОМЕН "ЧУЖОГО" МОВЛЕННЯ В СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ СУЧАСНИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ

У статті порушено проблеми "чужого" мовлення в українській поезії авторів початку XXI століття. Наявність такого дискурсу впливає, а почасти і формує семантичне поле віршованого тексту. Особливості цього явища автор дослідження виявляє на рівні алюзії як інтертекстуального прийому, що дає змогу репрезентувати попередньо існуючі контексти нового твору.

Ключові слова: алюзія, інтертекстуальність, поезія, семантичне поле, лінгвістика, сучасна література.

В статье исследуются проблемы "чужой" речи в украинской поэзии авторов начала XXI века. Такой дискурс влияет, а зачастую и формирует семантическое поле стихового текста. Особенности этого явления автор исследования представляет на уровне аллюзии как интертекстуального приема, что дает возможность репрезентировать уже существующее до того контексте в новом произведении.

Ключевые слова: аллюзия, интертекстуальность, поэзия, семантическое поле, лингвистика, современная литература.

The article is about the "stranger" broadcasting in the Ukrainian poetry of the beginning of XXI century. The presence of such discourse influences, and partly forms the semantic sphere of the verse text. A research finds out the features of this phenomenon at the level of allusion as intertextual reception.

Key words: allusion, intertextuality, poetry, semantic sphere, linguistics, modern literature.

Семантичне поле поетичних текстів молодих авторів сучасної вітчизняної літератури характеризується багатовимірним простором різноманітних інтерпретацій. Лінгвістична та літературознавча парадигми досліджень таких творів сходяться у площині інтертекстуальності, що дає змогу виявити особливості між текстовою комунікацією як на рівні сюжетів, мотивів, проблематики, так і на рівні лексики та стилістики. У конкретному випадку мова вестиметься про інтертекстуальну природу алюзії. В алюзії наявна миттєва спонукка до асоціації з тим чи іншим мотивом джерела, хоча зв'язок переважно не розгорнутий [6, с. 312]. Умова функціонування алюзії полягає у тому, щоби вона і для того, хто говорить і хто слухає була зрозумілою. У контексті проблеми варто звернути увагу також на алюзійну функцію – відсилання до тексту-джерела. Ця функція літературної алюзії відрізняє її від алюзії не літературної. Алюзія поза контекстом власне літературним – це стилістичний прийом, натяк на відомий історичний, легендарний чи побутовий факт, який створює у мовленні відповідний підтекст. У розумінні окремих авторів – це сам механізм функціонування алюзії, в якому залучені два тексти. Саме така алюзія характеризує як усі види цитат, так і власне алюзію – ім'я автора, ім'я персонажа, заголовок твору. Виділення номінативних алюзій у окрему групу є продуктивним у силу їх особливого функціонування в тексті [7, с. 19]. Основним, а нерідко і єдиним призначенням номінативної алюзії є відсилання до тексту-попередника. У тому випадку, коли номінативна алюзія стосується імені автора, виникає широке коло асоціацій, пов'язаних як із біографією, так і з творчістю письменника.

Поезія початку XXI століття поки що не є об'єктом ґрунтовних наукових досліджень ані лінгвістичних, ані літературознавчих. Найвагоміші досягнення здійснені на рівні рецензій окремих книг, публіцистичних статей чи невеликих наукових розвідок, опублікованих у періодичних виданнях чи на Internet-сайтах. У цьому контексті фігурують прізвища М. Кияновської, С. Богдан, В. Даниленка, Р. Свято, Н. Пасічник. Проте теорія інтертекстуальності, зокрема і в поезії, є об'єктом зацікавлення вітчизняних дослідників, зокрема Г. Віват, Р. Гром'яка, О. Астаф'єва, І. Пономаренко тощо.

Про особливості інтертекстуальної природи тексту, зокрема в аспекті цитати, та алюзії загалом варто також говорити в контексті авторитетних досліджень М. Богаткіної, М. Гловінського, а також Р. Барта, М. Бахтіна, Ж. Деріди, Ж. Женетта, Ю. Крістевої.

Мета статті полягає у з'ясуванні інтертекстуальної природи алюзії в поезії українських авторів як "чужого" мовлення у "своїх" текстах.

Проблема покоління часто поширюється на всіх і все, що знаходиться в межах актуального часу. Проблема генерації Millennium полягає у світогляді, спрямованому в безвихідь. Апокаліптичне сприйняття світу і людини у ньому стає домінантою цього часу і актуальною темою художніх творів. Для виразнення таких мотивів молоді поети часто використовують сюжети відомих творів, близьких за настроєм та темою. Як правило деякі елементи таких творів є афористичними у своїй суті, а тому не потребують кон-

кретних відсилань і впізнаються у віршах на рівні алюзії. До прикладу, у вірші Олега Коцарева "Готель "Мармуровий жовтень" маємо саме таку алюзію: "...бачу як з верхніх і нижніх вікон / Випадають люди, що отримали / Вичерпні дані про обсяги глобальної кризи / Не тому що злякались / А тому що втомилась уявивши скільки кіл / Скільки бронзових сфер підземель діамантових / І розв'язок водяних їм доведеться пройти наново" [5, с. 10]

Мотив Дантового "Пекла" стає прообразом майбутнього, якого не хоче сучасна людина, бо не бачить виходу у проходженні заново того, що не несе насправді ніяких змін. Ця втома, яка є радше розчаруванням, стає причиною безвиході, у яку потрапляє генерація нашого часу. Алюзія ж на твір Данте – це бачення сучасною людиною свого життя.

С. Моравський виокремлює такі функції алюзії, за якими, власне, і спробуємо відстежити це явище у сучасній вітчизняній молодій поезії:

- звернення до літературних авторитетів ("the authoritative function");
- демонстрування знань, начитаності, ерудиції автора ("the erudite function");
- у випадку переосмислення натяків, їх реінтерпретації мова може вестися про стимулююче-розширювальну функцію ("what might be called a stimulative-amplificatory one");
- орнаментальна, прикрашальна функція ("the decorative quotation", "used as an ornament") [1, с. 58].

У випадку звернення до літературних авторитетів інтертекстуальний прийом алюзії характеризується непрямим (оскільки і сама алюзія є натяком) покликанням на авторитет того чи іншого автора, героя, історичної постаті тощо. У цьому ж ключі можемо говорити про конкретне звернення до авторських мотивів, образів, творів, що є своєрідною візитною карткою певного автора, не мисляться поза контекстом його творчості, бо саме у ній набувають характерного значення, яке асимілюється новим твором, увиразнюючи, доповнюючи його зміст, чи набуваючи нових конотацій без втрати основного смислу. Характерним прикладом такого прийому можна вважати вірш Ольги Ляснюк: "привезли у подарунок кедрового горіха із Сибіру / а він має запах очей тих кого знищили / мама казала щоб я посадила зерня / бо з нього виросте пре розкішний кедр / а я не можу / раптом у моєму лімі / виростуть Зимові дерева" [2, с. 162].

Авторка застосовує прийом оксиморону для підкреслення і увиразнення образу Зимових дерев. Проте цей образ не є власне авторським, він запозичений із назви збірки поета-дисидента Василя Стуса. О. Ляснюк, власне, і зберігає велику літеру, як ознаку власної назви. Загалом, використання власного імені, тобто назви книги, можемо розглядати у контексті проблеми цитати-імені, проте завдання його у цьому випадку полягає зовсім у іншому. Маємо справу саме з алюзією, суть якої полягає у підкресленні проблеми, яку авторка порушує у перших рядках твору, де "кедровий горіх із Сибіру має запах очей тих, кого знищили". Вже цю фразу можна вважати алюзією на проблему масових репресій інтелігенції впродовж панування імперських соціалістичних порядків. Проте саме образ "Зимових дерев" найкраще окреслює цю проблематику, адже своєю суттю має не лише збірку чи творчість В. Стуса, але і його біографію, яка, як відомо, трагічна, тюремна, сибірська. Його образ зимових дерев – лейтмотивний. Саме тому у творі О. Ляснюк він сприймається на рівні алюзії як із поетом Василем Стусом, а через нього, і з усіма тими, біографія кого пов'язана із сибірською каторгою. Алюзія у цьому випадку, як форма літературних перегуків, – не частковий, другорядний елемент твору, а вказівка на суттєву грань авторського задуму, принципово важливий прийом художнього смислоформування і одночасно звернення до авторитетної, на думку автора, літературної традиції [4, с. 26].

Новий твір у цьому випадку вступає у ряд поетичної традиції саме завдяки алюзійному компонентові. У таких випадках проявляється мета текстове начало поезії. Воно виконує роль зовнішнього тексту по відношенню до свого "материнського", тобто новоствореного. Відбувається адаптація алюзійного матеріалу: з одного боку, він трансформується у смисловому полі тексту, формуючи "нове" повідомлення, з іншого, – трансформується не тільки цей матеріал, а й змінюється вся смислова ситуація всередині текстового світу поезії, у яку він вписаний.

Демонстрація знань, начитаності автора, відображена в поетичному творі на рівні алюзії не може вважатися пріоритетним критерієм, вагомим у визначенні інтертекстуального семантичного поля. Цей аспект важливий саме для виявлення взаємозв'язків між новоствореним текстом, та тим, до якого автор апелює з метою розширення контексту свого твору. За І. Ільїним, "авторитет" тексту обумовлюється виключно інтертекстуальністю, тобто авторитетом інших текстів. Маючи у досліджуваних поетичних творах алюзії на інші тексти, які вже набули свого авторитету, тобто закріпилися у рамках визначеного культурного середовища, традиції сприймати їх як джерело безумовних аксіом, ці твори поповнюють це культурне середовище і продовжують традицію. У кінцевому результаті авторитет ототожнюється із риторикою, через яку автор будь-якого твору і формує "владу письма" над свідомістю читача [3, с. 114]. Обізнаність і начитаність автора не лише характеризує його творчу позицію, а й прилучає читача до власної ерудиції, апелює до нього на рівні його обізнаності та начитаності. Такий прийом зустрічаємо у вірші Катерини Калитко "Роки рухливі, як вужі...": "Холоне вигасле вікно. / Полоще весла перевізник, / Мене ти як причастя візьмеш, / Не запиваючи вином" [2, с. 86].

У наведеному прикладі поетка апелює до міфології, а саме до сюжету з Хароном, який переправляє душі померлих через річку Стикс у потойбічний світ – царство Аїда. У контекст інтимної лірики Катерина Калитко вплітає міфологічний сюжет і євангельський мотив причастя з метою продемонструвати позареальність та святість почуттів, небуденність інтиму. Такі алюзії розширюють художній простір ліричного твору, включаючи його в інтертекстуальну площину міфологічних та євангельських сюжетів. Для сучасної поезії типово використання міфологічних мотивів у різних контекстах. При цьому часто без конотацій смислу на сучасний лад. Навпаки сучасні трактування підлаштовуються до традиційних сюжетів. Звернення до античної міфології загалом характерне для української поезії першої половини ХХ століття, зокрема творчості неокласиків.

Алюзійні переосмислення, трактування відомих сюжетів на свій лад не лише збагачує поетичний твір, розширює межі інтертексту, а й надає авторському задуму оригінального звучання у знайомих контекстах. До біблійних сюжетів поети звертаються чи не найчастіше, намагаючись знайти свої ключі до розкодування знакової системи тисячолітніх притч, легенд, тощо. Окрім цього натяк на сакральний текст у сучасному творі висловлює позицію молодого автора на рівні свідомості ХХІ століття. Відкриття алюзії читачем розширює межі сприйняття ним твору до рівня першотекстового прочитання, оскільки новий твір не може бути зрозумілим без паралельного пригадування сюжету, на який посилається алюзія. Таке прочитання провокує різнобічні інтерпретації. У цьому випадку актуальною є поезія Ірини Шувалової "Кораблі", де зустрічаємо не одну, а навіть кілька алюзій на старозавітні сюжети. Одна з них така: *"боже мій, боже мій, ті, хто знають, у що вони вірять, / взяті в небо живими – й нічого уже не напишуть. / а вже ось він, поріг: / ми – профани, ми пахнемо блудом, / ми – залізні дерева, ми замки і башти із льону..."* [5, с. 62].

Авторка дає характеристику свого покоління, яка різко виділяється на фоні образу ідеальної людини, яка є святою. Образ цей вимальовується із алюзійного натяку на біблійну легенду про пророка Іллію, якого Бог заживо забрав на небо. При цьому такий контраст у підтексті своєму має зовсім інше значення, бо ті, кого взято на небо "нічого уже не напишуть", натомість "блудне покоління профанів" хоча зовсім не ідеальне, та може і продовжує творити будучи "залізними деревами", несправжніми фортецями свого часу. Це покоління не претендує на місце в іконостасі святих, проте воно голосно заявляє про своє право бути.

Орнаментальна функція алюзії збагачує художній простір твору образами та мотивами, які часто стають поєднанням парадоксальних контекстів у поезії, які мають то філософський, то іронічний підтекст, відчитати який наче просто хоча це не завжди так. В Олени Степаненко читаємо: *"...стиснута в кулаці пам'ять рани зведені ледь краї / зі снігів на 12 персон згорнутих у сувій / я щоранку вив'язую місто заново / і розпускаю в сутінках як і вчора..."* [2, с. 252].

Поетка використовує нетрадиційну форму вірша із відсутністю пунктуації, що дає змогу по-різному прочитувати смисли, закладені у ньому. Алюзією у цьому творі є метафора "вив'язування заново" і "розпускання" міста. О. Степаненко використовує сюжет Гомерової "Одіссеї". До претексту вона апелює фразою "де його корабель із туману господи?", яка стає черговою алюзією на Одіссея ХХІ століття. Таким чином орнаментований не лише поетичний текст, а й світ ліричної героїні, який у інтертекстовому прочитанні асоціюється із мотивом тексту-джерела.

Література:

1. Moravsky S. The basic functions of quotations / S. Moravsky // Sing. Language. Culture. – Paris, 1970.
2. Дві тони : антологія поезії двотисячників. – К. : Маузер, 2007. – 302 с.
3. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. Ильин. – М. : Интрада, 1996. – 256 с.
4. Козицкая Е. А. Смыслообразующая функция цитаты в поэтическом тексте : [пособие по спецкурсу] / Екатерина Козицкая. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1999. – 140 с.
5. Літпошта: (збірка молодої поезії, і не тільки...) / [упоряд. М. Шунь, І. Павлюк, О. Жупанський]. – К. : Вид-во Жупанського, 2009. – 317 с.
6. Порівняльне літературознавство : [підручник] / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім "КМА", 2008. – 430 с.
7. Семенова Н. В. Цитата в художественной прозе (На материале произведений В. Набокова) / Н. В. Семенова. – Тверь : Твер. гос. университет, 2001. – 200 с.